

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i4.2215>**Ю. Чердинцев,**доктор філософії в галузі права,
директорОдеського науково-дослідного інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України**М. Журавльова,**

кандидатка психологічних наук,

завідувачка відділу психологічних та інших досліджень

Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз

Міністерства юстиції України,

тренерка

Одеського регіонального відділення

Національної школи суддів України,

викладачка кафедри криміналістики та психології

Одеського державного університету внутрішніх справ

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧИХ НОРМ, ЩО СТВОРЮЮТЬ УМОВИ РЕТРАВМАТИЗАЦІЇ ДІТЕЙ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД СЕКСУАЛЬНИХ ЗЛОЧИНІВ

У 2012 році Україною була ратифікована Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (далі Ланцаротська конвенція) [1]. У 2021 році відповідним законом були внесені зміни до деяких законодавчих актів України щодо імплементації вказаної конвенції [2]. Водночас навіть із цими змінами законодавство України залишає дітей беззахисними на шляху доказування вчинених проти них сексуальних злочинів, піддає психологічній ретравматизації. Із практики розкриття сексуального насильства над дітьми вбачається, що заради засудження злочинців українське суспільство втрачає психічне здоров'я своїх маленьких громадян – малолітніх та неповнолітніх жертв, постраждалих від сексуальних злочинів, через те, що чинний кримінально-процесуальний кодекс України (далі – КПК) досі ні на крок не наблизився до європейських стандартів розслідування та судового розгляду цих особливо болісних справ [3]. Законодавство України на цей час не

має шляхів реального захисту маленьких постраждалих, і чим молодшою є дитина, тим більш безнадійним стає її шлях до покарання злочинця.

Метою статті є розгляд: 1) перешкод, що унеможливають об'єднання в сучасній слідчій та судовій практиці України доказування сексуального злочину проти дитини та її захист від повторної травматизації під час слідства та суду; 2) шляхів подолання цих перешкод.

До Закону України «Про охорону дитинства» у 2021 внесли зміни, які справді могли б забезпечити бережливе ставлення до маленьких потерпілих у процесі розслідування та судового розгляду сексуальних злочинів [4]. Так, новоявлена ст. 30² наголошує на тому, що проведення опитування дитини, яка постраждала від сексуального насильства або стала його свідком (очевидцем), повинне проводитись із застосуванням дружньої до дитини методики. Для цього центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування

та реалізує державну політику з питань сім'ї та дітей, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти і науки, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, Міністерство внутрішніх справ України спільним актом повинні затверджувати порядок виявлення ознак сексуального насильства стосовно дітей та проведення відповідного опитування [4].

Також ця стаття покладає організацію функціонування, кадрове, методичне і матеріально-технічне забезпечення спеціального приміщення, передбаченого для опитування (допиту) дитини, яка постраждала від сексуального насильства або стала його свідком (очевидцем), із застосуванням дружньої до дитини методики, на спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб, що утворюються місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування відповідно до законодавства [4].

На наш погляд, у вказаних змінах є справжнє намагання законодавця наблизитися до європейського підходу до опитування (допиту) дитини, але як дієва та практична зміна ст. 30², на жаль, розглядатися не може, тому що її поява жодним чином не змінює українські реалії з проведення слідства, а тим паче судового розгляду справ, що стосуються злочинів, вчинених проти сексуальної недоторканості дитини.

На наш погляд, головною перешкодою на шляху захисту дітей, що постраждали від сексуальних злочинів, є їх обов'язковий допит у суді, чого вимагає КПК, в тих умовах, що пропонує сучасне українське судочинство [3].

У п. 1 ст. 35 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства вказано, що кожна Сторона-підписант вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення проведення опитувань дитини із дотриманням таких умов:

1) без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам;

2) якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні;

3) особою, спеціально підготовленою для цих цілей;

4) проведення всіх опитувань одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно;

5) забезпечення якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження;

6) забезпечення можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше [5].

У п. 2 ст. 35 Конвенції також передбачено, що кожна Сторона вживає необхідних заходів для забезпечення можливості запису на відеоплівку опитування жертви або, де це доцільно, свідка дитини та прийняття таких відеосвідчень як доказу в суді згідно з нормами її національного законодавства [5].

Сучасна практика допиту постраждалих неповнолітніх в межах кримінального провадження вже має непогані кроки в бік втілення європейських норм у цьому процесі: у великих містах України з'являються «Зелені кімнати», до процесу опитування дітей активно залучаються психологи, слідчі проходять семінари та тренінги, що направлені на підвищення їх кваліфікації.

Водночас залишаються численні перешкоди, які, на наш погляд, не можливо подолати без відповідних законодавчих змін. Чинні норми КПК, на жаль, не захищають дітей, а створюють умови їх повторного психологічного травмування.

Розглянемо ці перешкоди.

1. Перешкода у змісті ст. 226 КПК («Натовп вболівальників»). Вказана стаття вимагає присутності у процесі опитування дитини занадто великого для забезпечення довірливого контакту

числа людей, а саме: безпосереднього суб'єкта опитування – слідчого або прокурора (іноді присутні обидва); психолога або педагога (іноді присутні обидва); офіційного представника дитини [3]. Безпосередня участь у проведенні допиту дітей, постраждалих від сексуальних злочинів, експертів-психологів Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України дозволяє зробити висновок, що застосування ст. 226 КПК у таких «морально важких» справах є умовою виникнення повторного травмування дитини-жертви та умовою «провалу» допиту [3]. Так, в умовах «натовпу вболівальників» (як можливо образно охарактеризувати цю перешкоду) є великий ризик того, що дитина буде мовчати або оповідати вкрай збіднено. Із точки зору як загальнопсихологічних норм, так і тих, що прописані у Ланцаротській конвенції, «натовп вболівальників» є неприпустимою умовою проведення допиту дитини [5]. Турботливе ставлення до психіки дитини, на нашу думку, передбачає те, що болючі теми повинні розкриватися віч-на-віч: дитина та опитувач, а забезпечувати права малечі повинен не натовп спостерігачів, а відповідна відеофіксація.

У сучасних умовах згідно зі ст. 226 КПК України, у кращому випадку, дитина повинна розповісти про дії сексуального злочинця трьом людям, з яких законний представник далеко не завжди стає дійсно необхідним дитині учасником допиту [3]. Справжньою метою присутності законного представника в допиті нібито є забезпечення прав дитини та здійснення її психологічної підтримки. Водночас практика демонструє, що батьки дитини дуже часто стають перешкодою на шляху отримання від малечі свідчень із багатьох причин. Наприклад, дитина може соромитися розповідати подробиці сексуального злочину у присутності батьків, що є природною та досить розповсюдженою реакцією. З іншого боку, самі батьки можуть заважати процесу опитування своїми емоційними реакціями:

матір може розплакатися, а батько проявити емоцію гніву, що, у свою чергу, буде бентежити дитину. У випадках, коли виникає ризик появи перелічених емоційних реакцій із боку дитини або її батьків, за згодою останніх представляти інтереси дитини може інша людина (відповідно до п. 3 ст. 227 КПК) [3]. Водночас практика дозволяє побачити жахливу картину, наприклад, у випадку, коли сексуальне розбещення здійснюється рідним батьком дівчинки, окрім матері, інших законних представників у дитини не залишається, а матір не може брати участь у процесі опитування через особисту травмованість подіями, що розслідуються. У такому випадку нібито є вихід: представником стає співробітник органу опіки та піклування [3]. Але такий представник для дитини найчастіше стає «ще одною незнайомою людиною», у присутності якої вона чомусь повинна розповідати про найнеприємніше та болюче. Більше того, у випадку, якщо неповнолітній бажає, щоб його інтереси представляла інша особа, наприклад вчитель, з яким склалися довірливі стосунки, підліток отримує поруч не лише бажану людину, а й співробітника органу опіки та піклування на додаток.

На нашу думку, у сьогоденні українське законодавство не захищає постраждалу дитину і залишається глухою до її голосу. Нібито піклуючись про права дітей, зобов'язує їх брати участь у дискомфортній процедурі допиту з «натовпом вболівальників».

Якщо подивитися на українське законодавство через призму Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, які були прийняті Комітетом ще у 2010 році, можливо побачити, що кримінально-процесуальний кодекс нашої держави створює умови порушення керівного принципу: захисту від дискримінації, який наголошує, що права дітей повинні забезпечуватись без жодної дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри або етнічного походження, віку тощо [6]. Водночас,

на відміну від дорослої людини, діти згідно зі ст. 226 КПК України повинні пройти випробування «натовпом вболівальників» і не мають законного права від цього відмовитися [3]. На нашу думку, це є дискримінацією за віком.

Наведемо випадок із практики допиту дитини. Експерт-психолог ОНДІСЕ брав участь у слідчій дії стосовно розбещення тринадцятирічної дитини як психолог. Дівчинка хвилювалася та плакала. На запитання психолога про те, через що саме дитина плаче, чи пов'язані її емоції з травмувальним досвідом, що вона згадує, або саме із слідчою дією, дівчинка вказала на останнє і забажала розповісти про дії злочинця, залишившись з психологом наодинці. Але прокурор, що проводив допит, не надав такої можливості, незважаючи на те, що проводилась відеофіксація допиту, мотивуючи це тим, що психолог не є суб'єктом допиту згідно з нормами чинного законодавства.

І знову повертаємося до Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, де вказано таке: «Опитування та збір заяв дітей повинні, наскільки це можливо, проводитись кваліфікованими фахівцями. Усі зусилля мають бути направлені на те, щоб діти надавали свідчення в найбільш сприятливому оточенні та за найсприятливіших умов, з урахуванням віку, зрілості та рівня розуміння, а також будь-яких труднощів, які вони можуть мати. Слід заохочувати аудіовізуальні заяви дітей, які стали жертвами або свідками, поважаючи права інших сторін на оскарження змісту таких заяв. У разі потреби проведення більш ніж одного опитування вони повинні здійснюватися переважно однією й тією ж особою, з тим щоб забезпечити узгодженість підходів до інтересів дитини. Кількість опитувань має бути максимально обмежена, а їх тривалість має бути адаптована до віку та можливості концентрації уваги дитини. Слід уникати прямого контакту, протистояння або спілкування між дитиною-жертвою

або дитиною-свідком з підозрюваним, наскільки це можливо, якщо тільки дитина-жертва не вимагає цього» [6].

Надалі в Керівних принципах надаються дуже важливі рекомендації до законодавства, які дійсно можуть захистити дітей від повторної травматизації під час слідства та суду: «Діти повинні мати можливість давати свідчення у кримінальній справі за відсутності підозрюваного. Існування менш суворих правил щодо надання свідчень, таких як відсутність вимоги присяги або інших подібних заяв, або інших дружніх до дітей процесуальних заходів, не повинно само по собі зменшувати значення, яке приділяється свідченням або доказам дитини. **Повинні бути розроблені протоколи опитування, які враховують різні етапи розвитку дитини та реалізовані в якості основи для підкріплення свідчень дітей.** Вони повинні уникати навідних питань і тим самим підвищувати надійність. **З урахуванням найкращих інтересів і добробуту дітей повинна існувати можливість для судді дозволяти дитині не давати свідчення.** Заяви і свідчення дитини не повинні вважатися недійсними або ненадійними тільки із причини віку дитини. Повинні бути вивчені можливості прийняття заяви дітей-жертв і дітей-свідків у спеціальних, дружніх до дітей приміщеннях і оточенні» [6].

Убачається, що відповідні норми, що можуть увійти у правову систему України, не потрібно вигадувати, вони вже розроблені й можуть отримати втілення у змінах до КПК.

Повертаючись до українських реалій, шукаючи вихід із пастки «натовпу вболівальників», справжнім спасінням на цей час стала поява «Зелених кімнат» у містах України, що дозволяє усім перерахованим раніше учасникам слідчої дії знаходитися за дзеркалом, за яким дитина їх не бачить, а в кімнаті для опитування малеча може спілкуватися лише з однією спеціально підготовленою людиною з відповідним відеозаписом такого опитування.

Але перешкоди на цьому не завершуються.

2. Нестача дружніх для опитування кімнат є актуальною перешкодою, особливо для маленьких міст та сіл. Наразі в Україні більшість таких кімнат облаштовуються волонтерськими організаціями та за рахунок іноземних фондів. Самостійно облаштовані для допиту дітей приміщення, наприклад у районних відділах поліції, частіше не відповідають жодним вимогам. Наприклад, часто таку кімнату наповнюють пошарпанними меблями, старими радянськими або дешевими китайськими іграшками, що у своїй купі жодним чином не створює атмосферу затишку та безпеки. І головна перешкода – це відсутність дзеркала Гезелла, яке дозволяє приховати «натовп вболівальників».

І знов-таки, навіть за наявності відповідної сучасно облаштованої кімнати ми стикаємося з перешкодою, яка ховається в системі підготовки відповідних фахівців.

3. Процес навчання слідчих не має законодавчої підтримки і, як свідчить практика, здійснюється стихійно силами вишів МВС України та волонтерських організацій. Відповідна підготовка слідчих є, на думку авторів, несистемною, законодавчо не урегульованою, недостатньою для забезпечення потреб практики. Спеціальні державні програми з підготовки професійних опитувачів так само в Україні відсутні.

Професійні психологи, які можуть більш вдало проводити опитування, не мають законного права це робити без присутності слідчого або прокурора, що знову повертає нас до перешкоди «натовп вболівальників».

Водночас у Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи передбачається, що фахівці, які мають безпосередній контакт із дітьми, повинні бути навчені спілкуватися з ними в будь-якому віці та стадії розвитку, а також із дітьми, які знаходяться в умовах особливої вразливості [6].

4. Наступною перешкодою є відсутність методики опитування. Як було

вказане вище, у 2021 році до Закону України «Про охорону дитинства» внесені зміни, що затверджують необхідність проведення опитування дитини, яка постраждала від сексуального насильства, із застосуванням дружньої до дитини методики. Але відповідної методики на цей час в Україні не існує. Всесвітньо відомі протоколи опитування дітей NICHD і RATAC не мають українського перекладу [7]. Водночас аналіз змісту вказаних протоколів дозволяє констатувати необхідність не лише їх перекладу, а й психологічної адаптації до української ментальності.

5. Останньою перешкодою вважаємо зміст ст. 225 КПК України, що передбачає можливість допиту потерпілого слідчим суддею під час досудового розслідування [3]. Ця стаття нібито надає можливість «не втратити» покази дитини до того часу, коли справа дійде до суду. Наприклад, малолітня жертва злочину через ранній вік може забути подробиці подій, а неповнолітня постраждала втомитися від морально важкого процесу розслідування та відмовитися виступати у суді.

Вказана стаття КПК України надає можливість допитати постраждалу дитину один раз і більше не викликати її для повторного опитування ані під час слідства, ані до суду, що, нібито, наближає нас до виконання європейських вимог до процесу отримання свідчень дітей. Але очевидним фактом є те, що сучасні суди України не мають необхідних облаштованих для опитування дітей кімнат, а судді, так само як і слідчі, не мають відповідної освіти. Більш того, суди України мають автоматизовану систему розподілу справ, із чого випливає, що кримінальне провадження, де дитина є постражданою, може отримати будь-хто з суддів, тобто кожний із них повинен мати відповідну підготовку (освіту).

Водночас на шляху якісного опитування малолітніх та неповнолітніх постраждалих суддею постають окремі перешкоди. Наприклад, перешкода індивідуальних особливостей: не кожна

людина, а тим паче суддя кримінальної палати, має необхідні психологічні здібності для опитування дитини [8]. Також автоматизована система розподілу справ не дає можливість обрати суддю відповідної статі: щоб дівчинку опитувала суддя-жінка, а хлопчика – суддя-чоловік.

На підставі вищезазначеного пропонуємо внести зміни до КПК, що будуть відповідати Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, а саме встановити окремий алгоритм дій слідства та суду з отримання показань малолітніх та неповнолітніх у справах категорії «проти сексуальної недоторканості дітей».

Провідною нормою КПК України, що має з'явитися якнайшвидше, вважаємо норму про прийняття судом відеозапису опитування дитини як належного доказу, рівноцінного допиту дитини в суді. Якість проведеного допиту (опитування), відповідність сучасним вимогам до нього, відсутність впливу на дитину з боку інтерв'юера може оцінюватися під час проведення психологічної експертизи відповідного відеозапису такого опитування.

Не менш важливим вважаємо справжнє врахування думки дитини під час її допиту. Наприклад, законодавство може підвищити суб'єктність маленьких постраждалих, надавши їм можливість виключати із процесу допиту «зайвих» людей та залишатися віч-навіч з інтерв'юером за умови відповідної відеофіксації цього процесу.

У статті розглядаються правові проблеми законодавчих норм України, що залишають дітей беззахисними на шляху доказування вчинених проти них сексуальних злочинів. Автори вказують на перешкоди, що існують у Кримінально-процесуальному кодексі України, які унеможливають об'єднання в сучасній слідчій та судовій практиці доказування сексуального злочину проти дитини та її захист

від повторної травматизації під час слідства та суду.

Серед перешкод автори визнають такі: зміст ст. 226 КПК України, яка вимагає присутності у процесі опитування дитини занадто великого для забезпечення довірливого контакту числа людей; зміст ст. 225 КПК України, яка активно використовується у сучасній слідчій практиці та приводить слідство до суддів, які не готові опитувати дітей; нестача дружніх для опитування дитини кімнат та невідповідність вимогам тих кімнат, що вже існують; відсутність законодавчої підтримки процесу навчання слідчих, стихійність та несистемність цього процесу; відсутність методики опитування.

Пропонуються зміни до КПК України, що будуть відповідати Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, яка ратифікована в Україні з 2012 року та яка до цього часу реально не працює в Україні через відсутність імплементації до її правової системи. Висувається пропозиція встановити окремий алгоритм дій слідства та суду з отримання показань малолітніх та неповнолітніх у справах категорії «проти сексуальної недоторканості дітей».

Провідною нормою КПК України, що має з'явитися якнайшвидше, автори вважають норму про прийняття судом відеозапису опитування дитини як належного доказу, рівноцінного допиту дитини в суді. Якість проведеного допиту (опитування), відповідність сучасним вимогам до нього, відсутність впливу на дитину з боку інтерв'юера пропонується оцінювати під час проведення психологічної експертизи відповідного відеозапису такого опитування.

Автори пропонують підвищити в законодавстві України суб'єктність маленьких постраждалих,

надавши їм можливість виключити із процесу допиту «зайвих» людей та залишатися віч-на-віч з інтерв'юером за умови відповідної відеофіксації цього процесу.

Ключові слова: сексуальні злочини проти дітей, ретравматизація дитини під час розслідування, опитування дитини

Cherdintsev Yu., Zhuravlyova M. Judicial problems of legislative norms that create conditions for retraumatization of children who are sexual crimes victims

The article deals with the judicial problems of Ukrainian legislative norms that leave children defenseless on the way of proving the sexual crimes committed against them. The authors point out the obstacles in the Criminal Procedure Code of Ukraine that prevent combining the proving of a sexual crime against a child in modern investigative and judicial practice, as well as child's protection from retraumatization during the investigation and trial.

Among the obstacles the authors identify there are: the content of Art. 226 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which requires the presence of too large people to be a trusting contact during child interviewing; the content of Art. 225 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which is actively used in modern investigative practice and leads investigators to judges who are not ready to interview children, the lack of child-friendly rooms and non-compliance of the existing rooms with requirements, lack of legislative support process; lack of legislative support for the process of training investigators, spontaneous and non-systematic nature of this process; lack of interview methodology.

Changes to the Criminal Procedure Code of Ukraine are proposed to comply with the Council of Europe Convention on the Protection of

Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse, which has been ratified in Ukraine since 2012, but still does not work in Ukraine due to lack of implementation in Ukrainian legal system. It is proposed to establish a separate algorithm of actions of the investigating authorities and the court for obtaining the testimony of minors in cases "against sexual integrity of children".

The acceptance of video recording of child's interrogation as appropriate evidence by court, equivalent to the interrogation of a child in court, is considered to be a leading norm of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which should appear as soon as possible. The quality of the interrogation (interview), compliance with modern requirements for it, the lack of influence on a child by the interviewer are proposed to be evaluated during the psychological expertise of the relevant video record of such an interview.

The authors propose to increase the subjectivity of minor victims in Ukrainian legislation by giving them an opportunity to exclude «extra» people from the interrogation process and to remain face to face with the interviewer, provided that this process is properly videotaped.

Key words: sexual crimes against children, retraumatization of a child during investigation, questioning of a child.

Література

1. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : Закон України від 20 червня 2012 року. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2013. № 19-20. Ст. 180. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4988-17#Text>.

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції) : Закон України від 18 лютого 2021 року. Відомості Верховної Ради

України (ВВР). 2021. № 20. Ст. 187. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1256-20#Text>.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

4. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. № 30. Ст. 142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.

5. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: ратифіковано з заявами Законом № 4988-VI від 20.06.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#n2.

6. Керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей. Рада Європи, 2010. 94 с. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>.

7. Тос. П. Сравнительный анализ подходов к проведению допроса несовершеннолетних протоколы NICHD и RATAС: существенны ли различия? Связь. Официальный бюллетень Международного общества по профилактике насилия над детьми и пренебрежения их нуждами (ИСПКАН). Т. 20 Вып. 1. 2011. URL: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/child_witness_dl/link_analysis.pdf.

8. Журавльова М.О. Розвинений емоційний інтелект, як вимога до особи, що опитує дитину під час її контакту з законом. Сучасні аспекти модернізації науки в Україні: стан, проблеми, тенденції розвитку: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (Марсель, (Франція) 07 квітня 2021 р.) / за ред. Романенка Є.О., Жукової І.В. Київ, Марсель : ФОП КАН-ДИБА Т.П., 2021. С. 188–192. URL: <http://perspectives.pp.ua/public/site/conferency/conf-7-2021.pdf>.

